

עיונים לפרשת ויחי עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה טלפקס 04-6790632
לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

האם הרמב"ם חשש מעין הרע?

הרב מנשה צימרמן

בהם תרמית גדולה מאד, ובהרבה דברים מסוגם, ויחשבום דברים אמיתיים, ואינם כך. עד שהטובים החסידים מאנשי תורתנו חושבים שהם דברים אמיתיים אלא שהם אסורים בגלל התורה".

עין 'הרע' או עין 'רעה'?

לכאורה, הרמב"ם עקבי בשיטתו גם בהסבר המושג עין הרע הכתוב במשנה במסכת אבות⁸: "רבי יהושע אומר: עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מוציאים את האדם מן העולם".

לפי רבים מהמפרשים⁹ כוונת המשנה היא שמי שמזיק את חברו באמצעות עין הרע - בסוף גם הוא עצמו ניזוק מכך. לעומת זאת, הרמב"ם בפירוש המשנה שם מסביר שכוונת המשנה בביטוי עין הרע היא "חמדת הממון". אדם הרודף אחר הממון בצורה מוגזמת גורם לכך שיכניס את עצמו לסכנות מרובות ויצא מן העולם טרם זמנו.

רבי שמעון בן צמח¹⁰ מקשה על הרמב"ם ואומר שלפי דבריו היה ראוי לגרוס במשנה 'עין רעה' ולא 'עין הרע'. אכן, בכתב היד של פירוש המשנה לרמב"ם הנוסח הוא 'עין רעה'. לפי תירוץ זה יוצא שלפי הרמב"ם משנה זו אינה מדברת על המושג 'עין הרע' כלל. לכן נותר לנו למצוא במקום אחר את יחסו של הרמב"ם למושג זה.

מידת חסידות

חכמי לונל שאלו את הרמב"ם¹¹ מדוע הוא מצריך רק הפרדה קטנה בין גינות ואינו מצריך לבנות גדר גבוהה כמו שפסק בעניין דין הפרדה בין שתי חצרות. הרמב"ם ענה שיש לחלק בין 'היזק ראייה' שיש בין חצרות ובין 'עינא בישא' (-עין הרע) הקיימת בגינה. 'היזק ראייה' הוא מציאות שבה אי אפשר להשתמש בחצר משום שאחרים יכולים לראות את הנעשה בה. כדי למנוע מציאות זו צריך

בדברי חז"ל¹² מסופר על רבי יוחנן שלא חשש מפני עין הרע. רבי יוחנן היה בעל יופי מיוחד, ובכל זאת היה יושב במקום שרבים היו מביטים ביופיו. רבי יוחנן מנמק את התנהגותו המבטאת שאינו חושש מפני עין הרע בכך שהוא מזרעו של יוסף, ולכן אין עין הרע שולט בו.

בהמשך לכך, ישנם בחז"ל שלושה מקורות המדברים על כך שאין עין הרע משפיע לרעה על זרעו של יוסף. שניים מתוכם נמצאים בפרשת השבוע:

א. "בַּיּוֹם הַיּוֹסֵף בְּנֵי פְרֵת יוֹסֵף בְּנֵי פְרֵת יוֹסֵף" - דורשת הגמרא: "אל תקרי עלי עין אלא עולי עין"¹³. כלומר, כוחו של יוסף הוא מעל כוח ההיזק של העין הרע.

ב. "וַיִּדְגּוּ לָרֶבֶת בְּקֶרֶב הָאֲרָץ"¹⁴ - מפרש רש"י: "כדגים הללו שפרים ורבים ואין עין הרע שולטת בהם"¹⁵.

ג. יוסף הצדיק מנע עצמו מהסתכלות על אשת פוטיפר. על כך הגמרא אומרת: "עין שלא רצתה לזון ממה שאינו שלו - אין עין הרע שולטת בו"¹⁶.

במאמר זה ננסה לעמוד על יחסו של הרמב"ם למושג 'עין הרע'.

יחס הרמב"ם למיסטיקה

נקדים ונאמר שהרמב"ם ידוע בגישתו הרציונאלית-פילוסופית. הרמב"ם בפירוש המשנה⁷ מאריך לדחות את דעת הסוברים שיש ממש בקמיעות, בלחשים, בשדים וכדו'. נצטט כאן מקצת דבריו:

"ממה שראוי שתדעהו, שהפילוסופים השלמים אינם מאמינים בטליסמאות (- קמיעות), אלא צוחקים מהם ומאלה החושבים שיש להן השפעה. וביאור זה יארך, ואמנם אמרתי זאת ליודעי שרוב בני האדם, ואולי כולם, מרומים

1. ברכות כ ע"א.
2. בראשית מט, כב.
3. ברכות כ ע"א.
4. בראשית מח, טז.
5. רש"י שם.
6. ברכות כ ע"א.
7. עבודה זרה ד, ז.
8. ב, יא.

9. רבנו יונה, מגן אבות, ספורנו ועוד.

10. מגן אבות, שם, לרבי שמעון בן צמח דוראן, בעל ספר התשב"ץ (תשובות רבי שמעון בן צמח). נולד בשנת ה'קכ"א (1361) ונפטר בשנת ה'ר"ד (1444). היה מגדולי הפוסקים בדורו, כתב תשובות רבות העוסקות בכל ענפי התורה. חיבר גם את הספר 'מגן אבות' הכולל דיון עמוק ורחב ביסודות האמונה וגם פירוש על מסכת אבות.

11. שו"ת הרמב"ם שצה, הובא בהלכות שכנים ב, טז.

מדברי המאירי עולה שעין הרע הוא מצב שבו התעסקות מרובה בנכסיו של פלוני עלולה לגרום בצורה עקיפה לכך שאנשים אחרים ירכלו ויוציאו לעז על נכסיו של פלוני. נראה שזו ההבנה הנכונה בדעת הרמב"ם גם בנוגע למושג עין הרע. כמו כן, לפי הבנה זו מובן היטב מדוע אין זה איסור גמור אלא מידת חסידות, כיוון שמדובר על נזק עקיף ולא על נזק ישיר.

נוסיף הסבר אחר: בספר בתורתו של ר' גדליה¹⁴ מוסבר כיצד היא דרך פעולתו של עין הרע. המחבר מסביר שמדובר על פעולה הדומה ל"מסירת דין לשמים"¹⁵. כאשר אדם מתפעל או מקנא בטוב שיש לחברו זה עלול לגרום לכך שבשמים ידונו אם אותו פלוני ראוי לכך. כתוצאה מכך ייתכן שאותו פלוני יינזק ויפסיד את הטוב שהיה לו. ודאי אפשר להניח שהרמב"ם יקבל את המושג עין הרע לפי הסבר זה. יהי רצון שנזכה להיות מתלמידי אברהם אבינו - בעלי העין הטובה!¹⁶

לבנות גדר גבוהה. לעומת זאת, 'עינא בישא' אינה מונעת יכולת שימוש במקום מסוים אלא יכולה לגרום לנזק עתידי כמו שיבואר לקמן. לכן הרמב"ם אומר שיש מידת חסידות להימנע מעין הרע. מדברים אלו עולה שאכן הרמב"ם חשש לעין הרע, אך בתור מידת חסידות בלבד¹².

גישתו הכללית של הרמב"ם מונעת את האפשרות להבין את המושג עין הרע כפשוטו, ולכן צריך להבין מהי משמעות המושג לפי הרמב"ם.

עין הרע - רינון הבריות

נעיין בדברי המאירי בפירוש המושג עין הרע כדי להבין את דעת הרמב"ם. המאירי דן באיסור של האדם להסתכל על היופי של התבואה שבשדה חברו: "אסור לאדם לעמוד על שדה חברו בשעה שעומדת בקמתה (- בשיא הבשלת התבואה) שמא ישלט בה עין הרע ויביא עצמו לדי רנון הבריות"¹³.

14. עמ' קס-קסא.
15. בבא קמא צג ע"א.
16. פרקי אבות ה, יט.

12. לפי הבנה זו מובן מדוע השמיט הרמב"ם את ההלכות המוזכרות בגמרא הנובעות מדין עין הרע. ראה ברמב"ם הלכות גזלה ואבדה יג, יא ובשולחן ערוך חושן משפט שעח, ד.
13. בית הבחירה בבא מציעא קז ע"א.

עיונים במשנה תורה - הרב שלמה בן רחמים מהי תפילה בציבור

במקום שכולם בקיאים, ואין צורך בה כדי להוציא ידי חובה את מי שאינו בקי. ועונה הרמב"ם שיש לעשותה, "הואיל ותקנו חכמים שירד שליח ציבור לפני התיבה להוציא את מי שאינו בקי לא תהיה חזרת השליח ציבור ברכה לבטלה כלל מפני עיקר התקנה ואף ע"פ שלא יהיה בקהל מי שאינו בקי". כלומר אף שבמקום שבו כולם בקיאים אין לכאורה צורך בחזרת הש"ץ שנתקנה כדי להוציא אחרים ידי חובה, עדיין יש לקיימה - כדי לקיים את תקנת חז"ל, שתקנוה כתקנה כללית ולא הגבילו את קיומה רק למקרה שיהיה מי שנצרך לה.

אם אכן דברי הרמב"ם במשנה תורה מורים על כך ש"תפילה בציבור" היא דווקא חזרת הש"ץ, היה צריך הרמב"ם בתשובתו לומר שיש לקיים את חזרת הש"ץ גם כשיש בקיאים, כדי שהתפילה תהיה תפילה בציבור. נימוק זה הרבה יותר פשוט מהנימוק שהוא נתן.

מכוח שאלות אלו יש לומר שדברי הרמב"ם, "כיצד היא תפילת הציבור...", לא באו להגדיר איזה חלק בתפילה הופך אותה לתפילה בציבור, אלא כוונתם להגדיר את המושג 'ציבור' - באיזה ציבור אפשר לקיים תפילה בציבור או לומר קדושה וכיוצא בזה. וכך היא לשון ההלכה⁵: "וכיצד היא תפילת הציבור יהיה אחד מתפלל בקול רם והכל שומעים, ואין עושין כן בפחות מעשרה גדולים ובני חורין [...] וכן אין אומרים קדושה ולא קוראין בתורה ומברכין לפניו ולאחריה ולא מפטירין בנביאים אלא בעשרה".

הרמב"ם מתאר מהי תפילת הציבור¹: "וכיצד היא תפילת הציבור יהיה אחד מתפלל בקול רם והכל שומעים". לכאורה משמע מדברי הרמב"ם שהחלק שאנו קוראים לו חזרת השליח ציבור - הוא התפילה בציבור, ולא התפילה שמתפללים ביחד בלחש.

הרמב"ם, כמו כן, אינו סובר שכאשר מתפללים בציבור נאמרת רק התפילה בקול - גם כשמתפללים בציבור, כל אחד מהיחידים מתפלל קודם בלחש, כפי שכתב²: "והכל עומדין מיד ומתפללים בלחש, ומי שאינו יודע להתפלל עומד ושותק עד שיתפלל שליח ציבור בלחש עם שאר העם [...] ואחר שיפסיע שליח ציבור שלש פסיעות לאחוריו ויעמוד מתחיל ומתפלל בקול רם מתחילת הברכות להוציא את מי שלא התפלל, והכל עומדים ושומעים ועונין אמן אחר כל ברכה וברכה".

אם כן לכאורה סובר הרמב"ם שאף-על-פי שהתפילה בציבור כוללת גם תפילה בלחש, היא אינה נקראת "תפילה בציבור". רק החזרה היא החלק הנקרא "תפילה בציבור". אם נבין כך את דבריו, יתעוררו כמה תמיהות:

תמיהה ראשונה: בדין תפילת ערבית כותב הרמב"ם שאין בה חזרת הש"ץ כיוון שאינה תפילת חובה³, ולפי הנ"ל - האם נאמר שלא תיחשב לתפילה בציבור גם אם יתפללו ערבית בעשרה, משום שאין בה את חלק חזרת הש"ץ?

תמיהה שנייה: הרמב"ם נשאל⁴ האם יש להתפלל את חזרת הש"ץ

4. שו"ת פאר הדור, סימן קמח. הדברים הובאו בבית יוסף, סימן קכד.
5. שם, פרק ח, הלכה ד. ועיין שו"ת אגרות משה, או"ח, חלק א, סימן כח.

1. תפילה, פרק ח, הלכה ד.
2. שם, פרק ט, הלכה ב-ג.
3. שם, הלכה ט.

